

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора юридичних наук, професора КОРНІЄНКО Ганни Сергіївни
на дисертацію ДУДАШ Мирослави Георгіївни
на тему: «Правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва
на сільських територіях»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»
галузі знань 08 «Право»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Розвиток сільських територій набуває особливого значення як важлива передумова забезпечення продовольчої безпеки держави, підвищення добробуту сільського населення та досягнення цілей сталого регіонального розвитку. В умовах децентралізації публічної влади, євроінтеграційних процесів, запровадження воєнного стану, а також майбутнього повоєнного відновлення України особливої ваги набуває формування дієвого механізму правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Відсутність чіткого розуміння змісту стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, його кінцевої мети та принципів реалізації відповідних заходів органами державної влади, органами місцевого самоврядування й іншими учасниками відповідних правовідносин є одним із чинників недосконалості правового регулювання та політики розвитку підприємництва на сільських територіях. У цьому контексті дослідження правових засад підтримки підприємництва у зазначеній сфері є своєчасним і актуальним. Така актуальність зумовлена тим, що чинні механізми підтримки потребують комплексного вдосконалення, систематизації та узгодження із сучасними економічними й правовими реаліями. Актуальність дисертації додатково посилюється недостатнім рівнем комплексної наукової розробленості відповідної проблематики, зокрема обмеженою кількістю монографічних досліджень, присвячених правовому забезпеченню стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях.

Як зазначено у вступній частині роботи, дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України в межах виконання цільової комплексної програми у розрізі бюджетної теми «Правове забезпечення агроекологічного розвитку України в воєнний та післявоєнний періоди» (номер державної реєстрації 0124U001202) і це є безумовно позитивним моментом.

Обґрунтованість наукових положень дисертації їх достовірності і новизни. Правові проблеми підтримки сільськогосподарського виробництва вивчалися Н. О. Багай, О. В. Гафуровою, А. П. Гетьманом, Х. А. Григор'євою, М. С. Долинською, І. В. Духневичем, В. М. Єрмоленком, В. П. Жушманом, А. М. Земко, Т. О. Коваленко, П. Ф. Кулиничем,

Т. В. Курман, Т. С. Новак, В. С. Новіковою, В. В. Носіком, В. Ю. Уркевичем, М. М. Чабаненко, В. З. Янчуком та іншими науковцями. Водночас, підприємництво на сільських територіях як багатогалузеве явище, що охоплює сферу послуг, переробку, логістику, туризм, будівництво та інші види господарської діяльності, не отримало належного комплексного наукового та правового забезпечення.

Здобувачці, опираючись на існуючі наукові напрацювання, вдалося сформулювати власне бачення наукової проблеми, визначити поняття, завдання та принципи правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях на основі історичного аналізу розвитку законодавства України у цій сфері та європейського досвіду, визначити особливості інституційного забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, дослідити правове забезпечення фінансових та нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях та визначити напрями удосконалення законодавства України про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у контексті європейської інтеграції.

Дисертація здобувачки М. Г. Дудаш є оригінальною науково-дослідною працею, яка характеризується належним теоретичним рівнем та містить нові наукові результати, що являють собою значний науковий інтерес та мають у подальшому вагоме практичне значення.

Використання великої кількості вітчизняних і зарубіжних наукових джерел із аграрного, земельного, податкового права, а також праць представників економічних наук, дає змогу дійти висновку про достатню обґрунтованість одержаних результатів, формуванні та подальшому обґрунтуванні низки нових для правової науки і аграрно-правової доктрини України положень, а також зорієнтованих на практику правотворення.

Достовірність сформованих у дисертації положень зумовлена поставленою метою, визначеними завданнями наукового пошуку, прийнятим для проведення такого дослідження планом роботи, який охоплює основні аспекти наукової проблеми.

Дисертанткою було використано філософський (діалектичний), загальнонаукові (формально-логічний, метод аналізу та синтезу) та спеціально-наукові (історико-правовий, порівняльно правовий, формально-юридичний) методи пізнання, які склали необхідне методологічне підґрунтя, що дозволило виконати повний системний аналіз наведених здобувачкою джерел, досягнути мети дисертаційного дослідження і сформулювати власні наукові висновки та пропозиції.

Оцінюючи дисертаційне дослідження в цілому, слід відмітити достатню методологічну продуманість та теоретичну послідовність його плану, що, безперечно, позитивно відбилося й на отриманих дисертанткою наукових результатах, а також на нових підходах авторки у питаннях дослідження сутності стимулювання розвитку підприємництва

на сільських територіях. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, які поділяються на вісім підрозділів, висновків до кожного розділу та до роботи в цілому, а також списку використаних джерел, який налічує 270 найменувань, додатків. Така структура дозволила здобувачці послідовно підійти до розкриття проблематики роботи із застосуванням переконливої аргументації з власною авторською позицією.

У «Вступі» авторкою обґрунтовано актуальність теми дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету та завдання, об'єкт та предмет дослідження, його методологічну основу, наукову новизну, практичне значення одержаних результатів тощо.

Перший розділ дисертації присвячено теоретичним засадам правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. У підрозділі 1.1 визначено поняття, завдання та принципи правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Авторкою запропоновано визначити сільські території як території, що знаходяться в межах юрисдикції сільських, селищних рад, а також у визначених згідно з законом межах сільських об'єднаних територіальних громад, призначених для постійного проживання людей або ведення ними господарської діяльності (с. 30).

Характеризується відповідною новизною авторський підхід щодо об'єкта стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях і це має бути будь-яка незаборонена законом підприємницька діяльність, що здійснюється на сільських територіях, незалежно від її галузевого спрямування. При цьому стимулюючий вплив може реалізовуватися не лише державою, а й органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання, громадськими об'єднаннями, кооперативами, міжнародними організаціями та іншими учасниками відповідних правовідносин (с. 33).

Дисертанткою визначено поняття стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, як «систему правових, організаційних, економічних та інституційних заходів, що реалізуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами відповідних правовідносин і спрямовані на створення сприятливих умов для започаткування, здійснення та розвитку підприємницької діяльності, підвищення її економічної привабливості та забезпечення сталого розвитку сільських територій» (с. 40).

У підрозділі 1.2 здійснено аналіз стану наукових досліджень у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Здобувачка слушно зазначає, що проблематика правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях є міждисциплінарною та комплексною. У вітчизняній правовій доктрині сформовано вагомий науковий доробок, присвячений як загальним питанням

правового регулювання підприємницької діяльності, так і окремим аспектам розвитку сільських територій та державної політики у цій сфері (с. 48). Однак, аграрній науці бракує комплексних досліджень саме на тему правового регулювання стимулювання підприємництва на сільських територіях (с. 63).

Підрозділ 1.3 присвячено аналізу розвитку законодавства України про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Авторкою пропонується наступна етапізація розвитку законодавчого регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях в Україні: перший етап (1990–1996 рр.) – формування правових засад стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; другий етап (1996–2003 рр.) – становлення правових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; третій етап (2004–2010 рр.) – інституціоналізація фінансових і нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; четвертий етап (2010–2014 рр.) – зниження ефективності правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; п'ятий етап (з 2015 р. і дотепер) – євроінтеграційний етап розвитку законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, у межах якого виокремлюється підетап адаптації правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва до викликів воєнного часу (з 24.02.2022 року), що характеризується запровадженням антикризових, тимчасових і адаптивних механізмів правового впливу (с. 68–79).

У другому розділі дисертації розглянуто інституційно-правові механізми стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Підрозділ 2.1 присвячено інституційному забезпеченню стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Авторка пропонує розуміти інституційне забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях як діяльність держави, місцевого самоврядування, інших учасників правовідносин стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях з утворення нових та/або посилення спроможності (у тому числі шляхом реорганізації) існуючих інституцій, як формальних, так і неформальних, з загальною метою вдосконалення регулювання відповідних правовідносин у цілому чи в окремих частинах (с. 88). На підставі аналізу законодавства, доктринальних позицій науковців, здобувачкою пропонуються складові інституційного забезпечення. До яких відносяться: формальні та неформальні суб'єкти. Формальні суб'єкти – це органи державної влади та місцевого самоврядування, серед яких провідна роль належить міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, які безпосередньо формують чи реалізують державну політику у сферах, які справляють вплив на стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (до них належить передусім міністерства та центральні органи виконавчої влади – Мінекономіки, Мінфін, Мінрозвитку, Державна податкова служба тощо), а також органам

місцевого самоврядування. Неформальні суб'єкти – це зокрема, об'єднання громадян та підприємств, які, не маючи регулятивних повноважень, тим не менш, мають подекуди досить широкі можливості участі у формуванні та реалізації державної політики у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях через інструменти прямої демократії – громадські обговорення, публічні консультації, електронні петиції тощо (с. 102–103).

У підрозділі 2.2 розглянуто правове забезпечення фінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Здійснено аналіз механізмів податкового стимулювання (с. 110–116), ресурсної та кредитної підтримок (с. 116–122). Практичний інтерес представляє запропонована авторкою пропозиція щодо збалансування фіскальної політики відносно платників податків, та тимчасово (на період дії воєнного стану та протягом декількох років після його завершення) знизити ставку оподаткування єдиним податком для платників єдиного податку третьої групи (які є найчисельнішою категорією), які здійснюють свою господарську діяльність на сільських територіях у несприятливих умовах, а також на територіях відновлення, до 2 % через внесення відповідних змін до Податкового кодексу України (с. 116). Аналізуючи чинне законодавство, дисертантка слушно відмічає, що коло суб'єктів, які можуть претендувати на ресурсну підтримку з боку держави, є досить обмеженим (с. 121). Заслуговує на увагу визначення механізму стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях «система засобів та інструментів правового регулювання та публічного управління, спрямованих на досягнення тієї чи іншої індивідуально визначеної цілі в межах загальної мети державної політики по відношенню до підприємництва на сільських територіях». Такі механізми авторка умовно поділяє на дві групи: фінансові – ті, що мають чіткий та вимірюваний вплив на фінансове становище підприємств або шляхом безпосереднього виділення їм коштів чи інших матеріальних ресурсів (дотації та інші форми бюджетного фінансування) або, навпаки, зменшення їх витрат (податкові стимули, здешевлення кредитів тощо) – та нефінансові, які здійснюють лише опосередкований вплив на фінансове становище підприємств через надання їм нематеріальних форм підтримки – консультативно-дорадчої, інформаційної, організаційної тощо (с. 123).

Підрозділ 2.3 присвячено правому забезпеченню нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Авторкою досліджено та згруповано нефінансові механізми стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях за такими наступними основними напрямками: підтримка та розвиток людського капіталу на сільських територіях (с. 131–137); відновлення та розбудова інфраструктури сільських територій (с. 137–139); дерегуляція і спрощення ведення господарської

діяльності на сільських територіях (с. 139–144); вдосконалення консультативно-дорадчої та інформаційної підтримки підприємств на сільських територіях (с. 144–147).

Третій розділ дисертаційного дослідження присвячено перспективам розвитку правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у контексті європейської інтеграції України. У підрозділі 3.1 розглянуто Європейський досвід правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. На основі ґрунтовного аналізу норм права ЄС авторка звертає увагу, що сучасна модель правового регулювання розвитку сільських територій у Європейському Союзі характеризується комплексним та багаторівневим підходом до стимулювання підприємницької діяльності. При цьому право ЄС поступово відійшло від вузького розуміння аграрної політики як механізму підтримки виключно сільськогосподарського виробництва та трансформувало її у систему комплексного соціально-економічного розвитку сільських територій (с. 163).

Підрозділ 3.2 присвячено напрямам розвитку правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях в Україні з урахуванням досвіду країн ЄС. Дисертантка пропонує перейти від вузького агровиробничого підходу до комплексної моделі розвитку сільської економіки, що відповідає сучасним підходам Спільної аграрної політики ЄС. Науково-практичний інтерес складає пропозиція авторки щодо змін до Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», які стосуються «диверсифікації економічної діяльності на сільських територіях шляхом підтримки сільськогосподарського та несільськогосподарського підприємництва (с. 190); розвитку концепції «розумних сіл» («Smart Villages») шляхом підтримки цифрової інфраструктури сільських територій розвитку (с. 192); реалізації підходу LEADER та місцевого розвитку за участю громад шляхом підтримки місцевих ініціативних груп, що формуються на засадах партнерства органів місцевого самоврядування, суб'єктів підприємництва, громадських об'єднань, професійних асоціацій та інших представників місцевих громад» (с. 194).

У «Висновках» М. Г Дудаш виклала найбільш вагомі результати дисертаційного дослідження.

Дисертація містить науково обґрунтовані висновки та пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства з урахуванням європейського досвіду, а також сучасних викликів, зумовлених запровадженням воєнного стану та необхідністю повоєнного відновлення України. Запропоновані положення можуть бути використані у правотворчій та правозастосовній діяльності. Дисертація виконана на належному високому науковому рівні та оформлена відповідно до встановлених вимог.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що виконана робота є першим у юридичній науці України комплексним дослідженням правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, у межах якого обґрунтовано стимулювання як самостійний напрям державного впливу, що реалізується в системі державного регулювання та виступає інструментом реалізації державної політики у сфері розвитку підприємництва, і має відмінну правову природу порівняно з державною підтримкою підприємництва.

Серед найбільш вагомих результатів, які визначають наукову новизну дисертаційного дослідження можна виділити наступні: обґрунтовано правову природу стимулювання розвитку підприємництва як самостійного виду регулятивного впливу на підприємницьку діяльність, що реалізується через систему правових, організаційних, економічних та інституційних механізмів органами державної влади, місцевого самоврядування та іншими суб'єктами відповідних правовідносин і виступає інструментом реалізації політики розвитку підприємництва, відрізняючись від підтримки підприємництва своїм функціональним призначенням, мотиваційним характером та спрямованістю на активізацію підприємницької діяльності (с. 19); надано авторське визначення такої правової категорії, як «стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях» (с. 19); сформовано адаптовану до умов децентралізації та післявоєнного відновлення систему принципів правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (прогнозованість, ефективність, прозорість, комплексність, паритет інтересів, диференційованість) шляхом поєднання нормативного, функціонального та цільового критеріїв їх відбору і систематизації (с. 20); удосконалено розмежування понять «державна підтримка підприємництва» та «державне стимулювання розвитку підприємництва» шляхом визначення їх відмінностей за функціональним призначенням, характером правового впливу та цільовою спрямованістю, відповідно до яких державна підтримка орієнтована на створення та забезпечення умов здійснення підприємницької діяльності, тоді як державне стимулювання спрямоване на її активізацію, розширення та досягнення суспільно значущих результатів розвитку (с. 21). Слід відмітити, що в роботі дістали подальшого розвитку підходи до визначення суб'єктного складу стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у частині встановлення критеріїв диференціації стимулюючого впливу залежно від категорії суб'єкта господарювання, що передбачає поєднання загальної доступності механізмів стимулювання для всіх суб'єктів господарювання з пріоритетною орієнтацією на суб'єктів мікро-, малого та середнього підприємництва (с. 22); пропозиції щодо підтримки молодих фермерів, сімейних фермерських господарств та молодіжного підприємництва на сільських територіях у частині обґрунтування комплексного підходу до їх стимулювання, що передбачає поєднання грантової підтримки, пільгового

кредитування, дорадчих послуг, цифрового навчання та інструментів підтримки інноваційної діяльності (с. 23).

Наведений вище перелік позитивних сторін рецензованої роботи не вичерпує всіх наукових результатів, які визначають її наукову новизну.

Повнота викладу одержаних результатів. Результати дослідження М. Г. Дудаш було належним чином апробовано. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 10 наукових працях, з яких стаття у науковому виданні, включеному до міжнародної наукометричної бази даних Scopus, 2 статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 7 тез наукових доповідей.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у можливості використання основних положень, висновків та узагальнень дисертаційного дослідження у: науково-дослідній сфері – для подальших наукових досліджень у сфері аграрного права в контексті сталого розвитку сільських територій, розвитку агробізнесу, підприємництва на сільських територіях; нормотворчій діяльності – при вдосконаленні законодавства, зокрема розробленні змін і доповнень до нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності реалізації законодавства у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Аграрне право», «Правові проблеми сталого розвитку сільських територій», «Продовольче право», а також при підготовці навчальної та навчально-методичної літератури із цих дисциплін

Оформлення дисертації та дотримання академічної доброчесності. Дисертація М. Г. Дудаш оформлена відповідно до нормативних вимог, що встановлюються до таких наукових праць. Дисертація написана державною мовою з дотриманням наукового стилю. Положення, висновки і рекомендації, викладені у дисертації М. Г. Дудаш, є логічно сформульованими та належно обґрунтованими. У рецензованій дисертації не виявлено порушень академічної доброчесності.

Дискусійні положення дисертації. Переважна більшість висновків і пропозицій, сформульованих у дисертації М. Г. Дудаш та її публікаціях, мають належний рівень обґрунтування. Водночас ця дисертація не позбавлена окремих дискусійних положень, а також положень, які потребують додаткової конкретизації у процесі захисту.

1. Дискусійною видається запропонована авторкою дефініція поняття «сільські території» (с. 30). Покладаючи в основу визначення виключно адміністративно-територіальний критерій (межі юрисдикції сільських, селищних рад та територіальних громад), авторка фактично ототожнює сільські території з елементами адміністративно-територіального устрою. Водночас сучасний доктринальний підхід передбачає комплексне

розуміння сільських територій як просторової основи життєдіяльності населення, що характеризується сукупністю природних, соціальних, економічних, інфраструктурних і функціональних ознак. Крім того, використання категорії «юрисдикція сільських, селищних рад» не повною мірою узгоджується із сучасною моделлю територіальної організації місцевого самоврядування, сформованою внаслідок реформи децентралізації. У зв'язку з цим запропоноване визначення потребує додаткового наукового обґрунтування та уточнення.

2. Дисертантка зазначає, що об'єктом стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях має бути будь-яка незаборонена законом підприємницька діяльність, що здійснюється на сільських територіях, незалежно від її галузевого спрямування (с. 33). Однак слід зазначити, що визначення об'єкта державного стимулювання має ґрунтуватися не лише на територіальному критерії здійснення підприємницької діяльності, а й на її відповідності цілям державної аграрної політики розвитку сільських територій та досягненню суспільно значущого ефекту.

3. На с. 41 авторка зазначає, що для необхідності досягнення максимального соціально-економічного ефекту, пріоритетними об'єктами стимулювання повинні виступати суб'єкти мікро-, малого та середнього підприємництва, при цьому великі суб'єкти господарювання також можуть бути об'єктами окремих стимулюючих заходів. Хотілось би почути від дисертантки, які критерії застосовується при віднесенні суб'єктів господарювання до мікро-, малих, середніх та великих підприємств та чи закріплено це розмежування на законодавчому рівні.

4. Заслужовує на увагу позиція дисертантки щодо необхідності підтримки та розвитку людського капіталу на сільських територіях, що включає в себе вдосконалення правового регулювання бронювання військовозобов'язаних працівників, державну підтримку перекваліфікації та навчання жінок, підвищення залученості на ринку праці ВПО, осіб пенсійного віку та ін. (с. 148). Водночас серед пропонованих здобувачкою напрямів відсутня підтримка ветеранського підприємництва на сільських територіях. З огляду на сучасні виклики, пов'язані з наслідками збройної агресії та повоєнним відновленням України, саме розвиток ветеранського підприємництва може стати одним із важливих інструментів соціальної адаптації ветеранів, їх економічної інтеграції та сталого розвитку сільських територій. У зв'язку з цим позиція авторки щодо зазначеного питання потребувала б додаткового обґрунтування.

5. У дисертаційному дослідженні пропонується спеціальна підтримка «молодих фермерів» (с. 196) шляхом внесення відповідних змін до статті 2-4 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку». Однак, потребує уточнення щодо того, кого авторка пропонує визнавати молодим фермером та, що являє собою «молодіжне підприємництво».

Водночас вищевикладені положення переважно мають рекомендаційний характер. Вони є висловленням власного бачення офіційним опонентом розкриття предмету дисертації та її окремих питань, окремі з яких, очевидно, можуть і не збігатися з позицією дисертантки та її наукового керівника. Ці положення у цілому не впливають на високу позитивну оцінку дисертації М. Г. Дудаш, а лише свідчать про її актуальність, комплексність та багатогранність досліджуваних авторкою проблем.

Загальний висновок. Дисертація Дудаш Мирослави Георгіївни на тему: «Правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях» за актуальністю, ступенем новизни представлених результатів, їх наукової обґрунтованості, повноти викладення в опублікованих наукових працях, рівнем виконання поставленого наукового завдання та володіння методологією наукової діяльності відповідає вимогам, які висуваються до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії, зокрема Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а її авторка Дудаш Мирослава Георгіївна на основі публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» галузі знань 08 «Право».

Офіційний опонент доцент кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор Ганна КОРНІЄНКО